

I AFTONBLADSFURSTENS TIDEVARV

Ett återbesök hos tidningskungen *Hierta*, makarna Clemens och Wendela, skalden Esais, flyktingen Love och andra portalfigurer

under ledning av

Mats Parner

”... vithårig, svartögd, rak som ett ljus, utseende som en kardinal och med ett rykte som fan själv. Han talade nio levande språk, reste alltid men betalade aldrig. Han uppgavs vara kung Karl XV:s privatspion.”
(Barbara Ring om Clemens Hebbe i nyckelromanen **Kredsen** (1921))

☞ Ellen Key berättar att hon vid ett tillfälle vandrade runt på Borggården i sällskap med ståthållaren på Stockholms slott. Efter någon timmes stilla promenad korsades deras väg av en ”mager och framåtlutad herre med blek och skrovlig hy, grått hår med röda stänk och tassande gång”. Den bleke var händelsevis ingen mindre än Lars Johan Hierta (1801-1872), reformvän, förlagsdirektör, industrimagnat, riksdagsman och allmänt känd som Aftonbladets ägare.

”Nu har du sett den mest hänsynslöse och förhärdade skurken och uslingen i hela vårt svenska kungadöme!” utbrast Ellen Keys högadlige guide. På dennes förakt gick inte att ta miste.

Det hindrar givetvis inte att L J Hierta måste betecknas som en av 1800-talets mest tongivande och inflytelserika politiska aktörer här i riket, väsentligt mera på gott än på ont. Enkelt uttryckt kom han att personifiera det som brukar kallas ”liberalismens genombrott”. Som tidnings- och riksdagsman verkade han oavslått för yttrande-, tryck- och näringsfrihet, humanare fångvård, allmän folkupplysning, kvinnans emancipation, förbud mot husaga, ny representationsordning i riksdagshuset och mycket annat.

Ja, man vågar lugnt påstå att Hierta var en av det moderna Sveriges vägröjare och arkitekter.

Det första numret av Aftonbladet utkom i december 1830, betecknande nog i direkt anslutning till den franska julirevolutionen samma år. ”Värme utan passion och försiktighet utan fruktan” blev tidningens motto och ett varierat innehåll dess särmärke. Hierterbladet var Sveriges första moderna i sitt slag och tillika vår första kvällstidning. Den fick många läsare redan från början men blev samtidigt våldsamt impopulär bland de styrande, kanske fr a inom det kungahus som materialiserade sig i form av Stockholms slott: Karl XIV Johan var definitivt inte road. Enbart under 1830-talet drabbades Aftonbladet av åtta åtal, och hela fjorton gånger drogs tidningen in (i praktiken av den kungliga censuren, dvs ytterst av majestätet själv).

Som vi alla vet bemötte tidningsledningen de här trakasserier med ett formligt batteri av nya ansvariga utgivare och med hjälp av ideliga namnförändringar: Det nya Aftonbladet, Det ännu nyare Aftonbladet, Det fjärde, Det femte, Det sjätte och till sist, efter många år, Det tjugosjätte Aftonbladet.

Man förde helt enkelt en målmedveten kamp för yttrandefriheten. De insatser som gjordes kan inte skattas högt nog och har i viss mån präglat svenskt medieliv ända in i våra dagar.

I december 1833, nästan på dagen tre år efter den lyckosamma AB-starten, förenade Hierta sitt öde med det göteborgska 'konversationsgeniet' Mina Fröding och blev sedan i tur och ordning far till de unga damerna Hedvig, Berta, Klara, Ebba och Anna. Ett sjätte barn, lilla Karin, hade förärats honom av "okänd mor" bara ett par månader före äktenskapet.

Sådant hände även i de bästa av familjer, också på den tiden, och AB-fursten var en herre som mer än gärna tog sig friheter. Hans relationer till motsatta könet kan med förlov sagt betecknas som okonventionella. Under senare hälften av 1840-talet skaffade han sig ytterligare en familj och levde i praktiken som tvegift ('bigamist') de återstående cirka 25 åren av sitt innehållsrika liv. Jag skall inom kort återvända till detta märkliga tema. Men först tar vi gen- och skenvägen ner till det karga Småland och dess (lingon)röda tuvor:

Där i obygden träffar vi gnidet vardagsfolk i allmänhet men också den litterärt bevandrade och skönsjungande prästdottern Wendela Åstrand. Född utanför Jönköping en kulen septemberdag 1808 växte unga fröken Åstrand upp samman med föräldrar och två yngre systrar i olika präst- och (senare) -prosthemman och var i 20-årsåldern en både mångkunnig och fint bildad kvinna. Koleraåret 1834 dog mer än en sjättedel av Jönköpings invånare i den fruktade pesten, men på Wendela bet intet; redan i april -32 tog dunderguden och "extra Cancellisten" Clemens henne till äkta framme vid Kristinakyrkans altare, varvid två blev ett och mamsell Å kunde skriva sig fru Hebbe.

Som nygifta bosatte sig makarna Hebbe, Clemens och Wendela, på Näsbyholms säteri utanför Värnamo. I tät succession utökades familjen därefter med "de tre små grisarna" Fanny, Thecla och lilla Signe. Det mesta andades idyll och 1800-talsfrid. Men som bekant varar ingenting för evigt ens i Småland; tids nog började orosmolnen flockas.

Det berodde på att den tröstlöst rastlöse Clemens hade övergett det juridiska finsnickeriet inne vid domsagan, hans ordinarie mission, och i stället slagit sig på kreaturshandel och nötaffärer. På sommaren -39 bokförde han ett jätteklipp - när han tack vare bländande försäljningsteknik lyckades avyttra inte mindre än 140 "stallfeta oxar" till hugade och förhoppningsfulla köpare i Stockholm. Dessvärre fanns en hake: de utlovade djuren existerade varken i sinnevärlden eller på annat håll. Det rörde sig uteslutande om bluff- och luftoxar (om 140 eller ej må vara osagt).

Clemens H förstod att en gräns passerats och att hans forna ämbetsbröder troligen skulle döma honom till dryga böter eller fängelse. Den sortens framtidsscenarier föll honom inte på läppen. En oktober natt sadlade han därför en av säteriets raskaste fålar, red i sporrstreck söderöver och försvann ur landet. Någon vecka senare befann han sig i London City. Där livnärde han sig till en början som enkel tidningsförsäljare, iklädd morgonrock och badtofflor. Mer än så ägde han inte efter flykten, men han var som person sprungen ur segast tänkbara virke.

Hans fortsatta Clemens-liv kom därmed att trotsa all beskrivning, och jag skall självfallet göra reda för det om några ögonblick. Dock bidar vi tiden inom Sveriges gränser ännu en stund.

☒☒☒ Med sin äkta makes oxbedrägerier pliktskyldigt sparade på diskett stod nu fru Hebbe, ännu blott 30, på bar backe med tre minderåriga jäntor att försörja. Hennes tillvaro var slagen i spillror och hennes tidigare ägodelar borta med konkursvinden. I detta strandsatta läge startade Wendela en miniatyrskola för ett 20-tal småtingar inne Jönköping och arbetade som lärarinna i något år. På vaknätter och under lunchrasterna skrev hon berättelser med en grundton snarlik Jonas Love Almqvists. Sitt förstlingsverk gav hon den karakteristiska titeln **Arabella**, av sign. "Liana", i ärlighetens namn en konstig skildring snarare än en konstnärlig.

Men som genom ett under blev denna kortroman/långnovell antagen av *Hiertas Läsebibliotek*, tidningsfurstens Lars Johans eget bokförlag, på hösten 1840.

Ett gav sedan ett annat. I flygande fläng tog Wendela sin mats ur Smålandsskolan, reserverade plats åt grisarna i sitt handbagage och åkte med första bästa diligens till kungliga huvudstaden. Hon reste på vinst och förlust, men lyckan stod henne fortsatt bi: den 24 juli år 1841 skrev hon på ett lukrativt AB-kontrakt under den förbindlige Hiertas godmodiga överinseende och blev i samma stund, teoretiskt som praktiskt, vårt lands första kvinnliga journalist. Strängt taget blev hon långt mera än så: under de närmaste tio-elva åren arbetade Wendela Hebbe, född Åstrand, som Aftonbladets kulturredaktör med vidsträckta befogenheter. Hon recenserade nyutkommen litteratur, översatte digra luntor från engelskan och franskan, bevakade musik- och teaterlivet, gjorde sociala reportage och höll salong i hemmet för den tidens celebriteter – Flygare-Carlén, Jonas Love, Fredrika Bremer, Onkel Adam, Sophie v. Knorring, G O Hyltén-Cavallius, Hierta själv och flera andra.

Liksom den sistnämnde kom fru Hebbe att personifiera ”det liberala genombrottet” i Sverige.

Ytterligt diskret och under största hemlighet födde Wendela H, närmare 44, ett gossebarn nere i södra Frankrike en tidig vårdag 1852. Den lille fick heta Jean Edvard, och fadern var givetvis den allt annat än hjärtlöse tidningskungen Lars Johan. Som Edvard Faustman kom sedan detta ’franska’ nytillskott att växa upp. Inte förrän i 20-årsåldern fick han veta att Tant Wendela och ”Onkel Tom” (!) var hans riktiga föräldrar. Äventyr låg Edvard i blodet. Efter ingenjörstudier blev han affärsman i London, (stor)viltjägare i Nordryssland och Afrika, Riddare av vasaorden – och småningom far till målarinnan/journalisten Mollie Faustman (1883-1966).

Till saken hör att L J Hierta drog försorg både om sin ende son, sina två fruar och alla sina nio döttrar (inklusive ’bihustrun’ Wendelas tre). Men till bilden hör också att hans lagvigda, Mina Fröding, tyckte hjärtligt illa om arrangemanget och blev morfinberoende på ålderdomen.

Faktum är att Wendela Hebbes imponerande mångsidighet inte bara var hennes egen förtjänst. Av en rad skäl kom ingen mindre än rimsmeden, biskopen, akademiledamoten och det blågula nationalmonumentet Esaias Tegnér (1782-1846) att fungera som hennes lärare och handledare under en följd av år. De två skrev massor av brev till varann och träffades regelbundet 30-talet igenom. Men ET var inte bara allmänt hjälpsam, frikostig med likvida medel och pedagogiskt skicklig; hans i hela kungariket ökända belägrings- och bockinstinkter var lika utvecklade som ett viagradopat Smålandsregementets och en del av hans bisarra läggning. Följden blev att (den redan gifta) Wendela utsattes för en trumeld av kärleksinbiter från (den likaså gifte) biskopens sida tid efter annan. Hon värjde sig tappert men lärde sig mycket av den eldige gudsmannen.

Inte minst lärde hon sig att ta avstånd (*”learning by negative example”*). Av herr Tegnér med åren allt bittrare och alltmer reaktionära samhällssyn lät hon sig aldrig påverkas.

☞ Den flyende Clemens arbetade sig målmedvetet framåt/uppåt. Efter sju magra veckor som tidningsombud på Londons gatuplan avancerade han till korrespondent för brittisk press i Teheran. Därefter verkade han som intrigör bland ungerska nationalister i Paris och blev en av frihetshjälten Lajos Kossuths ledande talesmän. Språkkunnig som få, historiskt oerhört kunnig och sedvanligt rastlös begav han sig i nästa rond tvärsöver havet till Förenta Staterna. Där blev han amerikansk medborgare (1850). Vidare blev han officer i Pennsylvania, professor i South Carolina, krigsreporter i Mexiko, snabbskrivande journalist, förfärdig översättare (av Flygare-Carlén, Love Almqvist, Fredrika Bremer m fl) och driven författare.

På sin **Universal History** arbetade han livet igenom. Två band om vardera 600 sidor finns utgivna och sträcker sig o m det trojanska kriget, ca 2500 f K.

Ja, som skriftställare tillhörde Clemens de städse ordrika...

Mr Hebbe kämpade dessutom på barrikaderna som general Franklin Pierces högerhandske och främsta vallokomotiv i presidentkampanjen 1852, något som självfallet resulterade i att Pierce slutligen hamnade i Vita Huset (1853-57), tyvärr utan att göra stormande succé. Som belöning för sina insatser utnämndes Clemens till amerikansk konsul i tyska Aachen. På sin väg åter till 'Gamla Världen' passerade han, genom en ödets nyck, staden Philadelphia samma (juni)vecka anno 1854, som hans landsflyktige olyckskollega Jonas Love Almqvist passade på att gifta sig med sin pensionatsvärdinna Emma Nugent i en av kyrkorna ... och därigenom i än högre grad än Lars Johan Hierta kvalificerade sig för bigamist-titeln.

Maken Clemens och nära vännen Jonas Love tillhörde Wendela Hebbes innersta cirkel Det är onekligen en märklig historisk ironi att båda dessa män såg sig föranlåtna att lämna Sverige på grund av underslev och ekonomiskt fiffel.

Clemens ambition tycks länge ha varit att en vacker dag återförenas med hustrun Wendela och fortsätta äktenskapet i det stora landet i väster. Så blev det nu inte. Efter flykten 1839 träffades de två aldrig mer. I gengäld förunnades CH, långt om länge, glädjen att återse sina "tre grisar", alla sedan länge vuxna, på olika håll i Europa.

På sitt livs middagshöjd blev hr Hebbe, nu ivrig skandinavist, konung Karl XV:s nära vän och förtrogne och i praktiken ett slags eminens i majestätets underrättelsetjänst. Efter kungens död slog sig den gamle oxförsäljaren ner i Oslotrakten, äktade en 29 år yngre kvinna och fortfor att kämpa med sin **General History** dygnets alla vakna timmar.

Punkt för ett i det närmaste 90-årigt liv satte Clemens H 1893. Hans väldiga manuskriptbuntar råkade till sist hamna i Karlstad, där alltihop togs om hand av legendariske stadsbibliotekarien Ragnar Ljung, som också hedrade författaren med ett par radioprogram. Tyvärr blev Clemens hela jättearbete lågornas rov vid en eldsvåda på biblioteksvinden 1962.

Grisarna gick skilda öden tillmötes. Fanny gifte sig först Schack, sedan Wedel och fick ett rikt liv nere i Danmark. Signe blev världsberömd sopran och operasångerska. Thecla utbildade sig till skådespelerska och uppvaktades, liksom modern, av en gift AB-magnat – den här gången i gestalt av L J Hiertas välkände efterträdare, August Sohlman. I juni 1861 födde Thecla honom en son. Bara 97 dygn senare avled hon i lungtuberkulos, 26 år gammal.

Wendela gick ur tiden 91 år gammal. Hennes bekantskap tycks nästan alla ha gjort. Vi är långt färre som känner Clemens, och man frågar sig onekligen vad *det* beror på...

Mats Parner